

Dr. SVETISLAV POLOVINA

Redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Zagreb

BENO KOTRULJEVIĆ - UTEMELJITELJ HRVATSKE EKONOMSKE MISLI

UDK 330

Prpregledni rad

Primljeno: 31.05.1994.

Sažetak

Beno Kotruljević, bogati dubrovački trgovac iz prve polovine 15. stoljeća, utemeljitelj je hrvatske gospodarske misli i jedan od pionira ranog merkantilizma. Pored Jurja Križanića je najznačajnije ime hrvatske ekonomske literature. Nastojeći dokazati značaj trgovine kao gospodarske djelatnosti, opisao je trgovačku praksu svog vremena i dao vlastita promišljanja o nekim bitnim pitanjima vezanim za trgovinu. U odnosu na raniju kanonističko-skolastičku gospodarsku misao, učinio je teorijske pomake u problematici trgovine, kamate, kredita i cijena. Iako je njegov rad "O trgovini i savršenom trgovcu" dosta istražen, uvijek je moguće naći u njemu nove doprinose. Ovaj rad pokušava otkriti nove spoznaje o istaknutom Dubrovčaninu.

Beno Kotruljević¹ (1416 - 1469) je utemeljitelj hrvatske ekonomske misli. On je ne samo prvi gospodarski pisac u Hrvatskoj, već također i jedan od prvih merkantilista u svijetu uopće, što navodi i J.A. Schumpeter u svojoj "Povijesti ekonomske analize"². Schumpeter ga pominje pod talijanskim imenom Benedetto Cotrugli Rauego. U našoj ekonomskoj literaturi Kotruljević je jedan od onih pisaca o kojima se dosta pisalo i čiji je rad uvelike istražen³. U novije vrijeme za istraživanje i popularizaciju ovog

-
- 1 Beno Kotruljević se u ekonomskoj literaturi pominje i kao Beno Kotruljić. Prezime mu dolazi od latinskog Cotrulli, Cotrullo, Cotrulis. Njegovi analitičari: Stanojević, Rešetar, Truhelka i Foretić odlučili su se za Kotruljević, dok su se Vujić i Zebić opredijelili za Kotruljić. Radičević i Muljačić smatraju da je prvi oblik - Kotruljević - ispravnije pa smo se zato i mi u ovom napisu opredijelili za prezime Kotruljević.
  - 2 J. A. Schumpeter: "Povijest ekonomske analize", Zagreb, 1975, str. 130.
  - 3 Kotruljevićev rad prvi puta spominje Nikola Vito Gučetić - Gozze u svom djelu o državi objavljenom 1591. Pominju ga u 18. stoljeću Cerva i Dolci, a u 19. stoljeću Appendini, Vianello i Jiraček. Veoma korisne informacije o Kotruljeviću daju Kheil (1906.), Vujić (1909.), Rešetar (1929.) i Slačović (1940.). Od novijih priloga treba pomenuti: I. M

znamenitog Dubrovčanina posebno su zaslužni Rikard Radičević i Žarko Muljačić. Oni su 1985. pripremili i obradili prijevod Kotruljevićeve knjige "O trgovini i o savršenom trgovcu" u izdanju tadašnje JAZU, koji je, vjerojatno, najprikladnije objašnjenje pomenute knjige. Pored njih, kao vrsnog poznavatelja Kotruljevića, treba pomenuti i dr. Anđelka Runjića, profesora Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, autora pogovora obnovljenog izdanja Kotruljevićevog rada iz 1975. godine. Međutim, i pored toga, mišljenja smo da o Kotruljeviću nije rečena zadnja riječ, posebice što je nazočna nedovoljna kritičnost pri vrednovanju Benovog djela. Međutim, neupitna je činjenica da Benu Kotruljeviću pripada pionirsko mjesto u povijesti hrvatske misli.

Kao prvo treba istaći da je njegovo djelo "O trgovini i savršenom trgovcu" dugo vremena sačuvalo svoju aktualnost o čemu svjedoči njegova pomalo neobična sudbina. Djelo je Beno Kotruljević napisao 1458, a tiskano je punih 115 godina kasnije - 1573. u Veneciji, pod naslovom "Della mercatura et del mercante perfetto. Libri quatro, di M. Benedetto Cotrugli Raueo, scritti gia piu di anni CX, et hora dati in luce utilissimi ad ogni Mercante. Con privilegio, In Vinegia, all' Elefanta MDLXXIII."⁴ Kroz to vrijeme umnožavao se rukopis i kolao među brojnim korisnicima kao svojevrsni praktični priručnik iz trgovine, tako da se s pravom može postaviti pitanje: koliko je tiskana knjiga iz 1573. vjerna svom izvorniku, odnosno u kojoj mjeri se u njen sadržaj umiješao veliki dubrovački humanist Frane Petrić (Franciscus Petricius). Pitanje je tim umjesnije jer se nijedan prijepis Kotruljevićeva rukopisa nije sačuvalo. Može se pretpostaviti da je sadržaj i kompozicija rada ostala bitno neizmjenjena, a da su istupanja bila uglavnom nevažna. Upit je tim opravdaniji ako se zna da su 1573. izašla dva izdanja Kotruljevićeve knjige, iste po sadržaju, ali različite po svojim posvetama. U prvom tiskanom izdanju, Ivan Josipović (Giovanni Giuseppi) je posvetio djelo Frani Radaljeviću (Francesco Radagli), dok je u drugom Franjo Petrić djelo posvetio Giacomu Ragazzoniju. Da je Kotruljevićeva knjiga bila aktualna, svjedoči i činjenica da je samo devet godina kasnije od svog tiskanja prevedena 1582. na francuski jezik od strane Jeana Boyrona u Lyonu. Zahvaljujući popularnosti koju je Kotruljevićevo djelo uživalo, tiskano je i treće izdanje knjige 1602. u Bresci, u vrijeme kada su brojni autori objavili slična djela. Sve ovo ukazuje na dvije stvari:

1. Kotruljevićeva knjiga nije imala lokalni dubrovački značaj, već širu europsku važnost.
2. Kotruljevićeva knjiga je prvo djelo hrvatske ekonomske misli prevedeno na strani jezik.

Utjecaj Kotruljevića na druge autore pokazuje i djelo francuskog merkantilističkog pisca Jacquesa Savary-ja (1622. - 1690.) - "Le parfait negociant" ("Savršeni trgovac").

Zebić: "Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića i njegov spis "O trgovini i savršenom trgovcu", Titograd, 1963. 2. "Della mercatura et del mercante perfetto, Libri quatro di M. Benedetto Cotrugli", reprint izdanje Liber Croaticus, Zagreb, 1975. Pogovor je napisao dr. Anđelko Runjić. 3. R. Radičević i Ž. Muljačić: "Beno Kotruljević - O trgovini i savršenom trgovcu", JAZU, Zagreb, 1985. 4. L. Pejić: "Jugoslavenski merkantilisti", Beograd, 1988.

- 4 "O trgovini i savršenom trgovcu", četiri knjige gospara Bene Kotruljevića Dubrovčanina, napisane pred više od CX godina, sada se objelodanjuju. Vrlo korisne svakom trgovcu s dopuštenjem. U Mlecima, kod "Slonice", MDLXXIII.

Savary je ne samo poznavao Kotruljevićev rad, o čemu svjedoči sličnost koncepcije i stavova, već nije mogao odoljeti izazovu da svoje djelo nazove slično onom Benovom. Ovu tvrdnju razvija i J. A. Schumpeter, pa nema ozbiljnog razloga da joj se proturječi.

Premda je svojevremena aktualnost Kotruljevićeve knjige bila neosporna, ona je govoreći suvremenim nazivljem bila prvenstveno mikroekonomske prirode jer je bila namijenjena pretežito trgovcu pojedincu pa kao takva nije mogla poslužiti kao temelj makroekonomske politike Dubrovnika. Treba, naime, istaći da je Dubrovačka Republika, posebice u prvoj polovini 15. stoljeća, vodila sustavnu makroekonomsku politiku u skladu s načelima ranog merkantilizma čiji su protagonisti ostali nepoznati. Primjerice, tako se 1398. otvara u Gradu prva bojadisaonica tkanina; 1416. Vlada Republike sklapa niz ugovora sa stranim majstorima o proizvodnji robe za izvoz; 1419. podižu se velike radionice na Pilama i povećava carina na uvoz gotovog sukna dok se potiče uvoz vrsne "katalonske" vune radi njene prerade u Gradu; 1423. osniva se staklarska manufaktura na Pilama; iste godine zabranjuje se trgovina vinom osobama koje nisu imale vlastite vinograde; 1434. zabranjuje se novim stranim majstorima stjecanje dobiti u poslovnim pothvatima. Zahvaljujući tim mjerilima, kao i izuzetno uspješnoj i vještoj diplomaciji, Dubrovačka Republika je uživala najveće gospodarsko blagostanje u dugoj povijesti svog postojanja. Van svake je sumnje da je postojala sustavna strategija dugoročnog gospodarskog razvoja. Međutim, u osmišljavanju te strategije, Beno Kotruljević nije sudjelovao prosto zato što je u to vrijeme živio i djelovao u Napuljskoj Kraljevini.

Iako je Beno Kotruljević prvi hrvatski ekonomski pisac, njega se ne može smatrati osnivačem onog što bi se uvjetno moglo nazvati "dubrovačkom školom". Dubrovnik je pored Kotruljevića dao još jedno značajno ime hrvatskoj ekonomskoj misli - Nikolu Vita Gučetića (1549 - 1610), ali njih dvojicu dijeli veliki vremenski diskontinuitet kao i predmet njihovog istraživanja. Ako se prihvati tvrdnja da je sličnost i nadopunjavanje teorijskih stavova među različitim autorima, kao i vremenska neprekidnost između njih, minimalna pretpostavka za postojanje neke ekonomsko-teorijske škole ili pravca, tada svaka tvrdnja o postojanju "dubrovačke škole" gubi svoju osnovu i predstavlja puku želju.

Kotruljevića je iznjedrilo vrijeme kada je Dubrovačka Republika bila u fazi svog svestranog uspona, kako gospodarskog, tako demografskog, političkog i kulturnog. Republika je u njegovo vrijeme završila proces svog teritorijalnog zaokruženja, obuhvativši približno 40 tisuća žitelja, od čega je u samom gradu živjelo oko petnaestak. Uspjela je, i pored pokomičkih odnosa prema susjednim državama, očuvati sva obilježja vlastite državnosti, kao što su: teritoriji, državljanstvo, novac, grb, zastavu, nezavisno sudstvo, upravu, zakonodavstvo te vlastita konzularna predstavništva. Svoj geoprometni položaj spone između Istoka i Zapada, Republika je znala izvanredno vrednovati zahvaljujući trgovini, pomorstvu i manufakturi koji su bili temelji njenog gospodarstva. Iz svog kontinentalnog zaleđa, Republika je uvozila stoku i stočarske proizvode, drvo i njegove preradevine, rudarske proizvode, a posebice roblje. Izvozila je visokokvalitetne tekstilne proizvode, vino, ulje, sol, oružje te zlatne i srebrene preradevine. Trgovina je naročito bila intenzivna sa susjednom Bosnom (odnosno Apulijom), Sicilijom i Katalonijom. Kotruljevićev život i djelo najbolje svjedoče o razvijenosti tih veza.⁵

Razvijena trgovina, pomorstvo i obrt učinili su Dubrovnik, poslije Venecije, gospodarski najbogatijim gradom na Jadranu. Njegova ekonomska moć očitavala se u njegovom izgledu jer su dubrovačka vlastela i njeni bogati građani svoje bogatstvo trošili u monumentalna zdanja i dvorce, sakralne i jake obrambene objekte, dajući Dubrovniku njegove današnje obrise. Gospodarskom usponu Dubrovnika doprinjelo je i njegovo političko ustrojstvo - u vidu vlasteoske aristokratsko-politokratske republike, koje se sačuvalo sve do njegove propasti dolaskom Francuza početkom 19. stoljeća. Ekonomski procvat Republike, kao i njene snažne veze sa susjednom Italijom, omogućile su širenje humanizma i potiskivanje uskog i dogmatskog religiozno - tehnološkog pogleda na svijet što će doprinjeti stvaranju bogate kulturne tradicije Dubrovnika. U takvim uvjetima pojavilo se Kotruljevićevo djelo o trgovini.

Kotruljevićev rad sastoji se iz četiri dijela podijeljenih na 50 poglavlja. U prvom dijelu (18 poglavlja) raspravlja se o porijeklu i prirodi trgovine, u drugom dijelu (4 poglavlja) razmatra se odnos trgovca prema religiji i vjerskim obredima, u trećem se dijelu (18 poglavlja) raščlanjuje umijeće i vještina trgovanja kao i moralne i etičke karakteristike trgovaca, dok se u zadnjem, četvrtom dijelu (10 poglavlja) razmatra obiteljski i privatni život trgovaca. Pišući rad, Kotruljević je bio u dilemi na kojem jeziku pisati: na klasičnom latinskom ili na pučkom talijanskom jeziku. Iako je latinski jezik u Kotruljevićevo vrijeme bio vodeći u literaturi i diplomaciji, on se opredijelio za talijanski jezik kako bi njegovo djelo bilo pristupačnije onima koji su se bavili trgovinom.⁶ Posredno se iz ovoga može zaključiti da je talijanski jezik bio vodeći u komercijalnim pothvatima onog vremena na mediteranskim prostorima.

---

5 O Benu Kotruljeviću nema mnogo pisanih podataka. Beno Kotruljević rođen je, prema ne sasvim pouzdanim podacima, 1416. Potječe iz bogate trgovačke obitelji. Njegov otac Jakov bio je ne samo veliki trgovac i vlasnik radionice za preradu metala, već također i zakupac kovačnice novca u Napulju te vlasnik solane u Apuliji na talijanskoj strani Jadrana. Kao ugledni i povjerljivi građanin, vršio je funkciju poklisara Republike na europskim dvorima, posebice u Napulju. I danas smo svjedoci domoljublja Benovog oca jer je ovaj doveo u Dubrovnik poznatog napuljskog graditelja Onorfija de la Cava koji je obnovio Knežev dvor i podigao poznatu fontanu. Beno je išao stopama svog oca baveći se zarana trgovinom radi koje je napustio Sveučilište u Bologni gdje je studirao civilno i kanonsko pravo te skolastičku filozofiju. Vrlo brzo je ušao u tajne trgovačke vještine proputovavši Italiju i mnoge mediteranske zemlje. U svojoj 35.- toj godini preselio se u Napulj gdje je napravio izuzetnu karijeru kao poslovni čovjek i uspješni trgovac. U Napulju je stekao i ugled vještog političara, prvo kao dubrovački konzul, a zatim kao visoki dužnosnik na dvoru napuljskih kraljeva Alfonsa i Ferdinanda. Pri tome je ishodio povlašten status Dubrovačkoj Republici u Napuljskoj Kraljevini. Međutim, i pored svih učinjenih usluga i dokazanog domoljublja, senat Dubrovačke Republike lišio ga je funkcije konzula da bi ga na temelju neprovjerenih objeda u odsutnosti osudio na prognostvo iz domovine. I pored žive poslovne i političke djelatnosti kojom se bavio, Beno je napisao raspravu "O prirodi cvijeća" (Della natura dei fiori) i moralistički spis "O izboru žene" (De uxora ducenda) koji se nisu sačuvali. U povijest ekonomske misli ušao je djelom "O trgovini i savršenom trgovcu" (Della mercatura et del mercante perfetto) 1458. Umro je 1469. u Aquilli u Abruzzima kao šef tamošnje kovnice novca, daleko od Dubrovnika kojeg je toliko volio.

6 U posveti Francescu Stefaniju, uvaženom dubrovačkom trgovcu, Kotruljić piše o pomenutoj dilemi: "Nakon što sam o tome odlučio da pišem, bio sam neodlučan kojim bi jezikom pisao ovo djelo: latinskim ili pučkim talijanskim. Dolazili su mi u pamet razlozi

Gledano analitički, nisu svi dijelovi, a niti sva poglavlja jednako zanimljiva. Isto tako treba naglasiti da rad nije u cijelosti postojan jer se stručna rasprava isprepliće s pukim moraliziranjem. Ova opaska, međutim, ne umanjuje vrijednost Kotruljevićeve knjige jer se slična primjedba može dati na radove mnogih Benovih suvremenika. No, i pored navedene nepostojanosti, ustroj rada ukazuje da on ima obilježje znanstvenog djela punog izvornih teorijskih saznanja do kojih je Kotruljević došao korištenjem metode uopćavanja. Motiv pisanja ovog rada za Kotruljića je bio dati vježbe iz trgovine koje bi uputile trgovce u tajne ovog zanimanja, odnosno dati pravila koja bi obuhvaćala temeljne zakonitosti i norme trgovine. Kotruljić to objašnjavajući izjavljuje: "U trgovačkoj vještini zatekoh nepodobnost, nered, raspuštenost i ispraznost. Zbog toga se ražalih i zaboli me činjenica što je ta vještina - toliko nužna i toliko potrebna, zgodna i korisna - došla u ruke neukih i neotesanih ljudi, koji njome upravljaju bez načina i bez reda, bez pravila i praveći zloupotrebe, a učeni je ljudi zapostavljaju i zanemaruju, predajući je nezalicama na milost i nemilost i neiskusnim da je izvrgnu smijehu. Stoga sam se više puta pripremao da o tome pišem i da u tome poučim, da pružim potrebna pravila iz te vještine i da uklonim iz nje zablude i zloupotrebe koje su je svele na nečasne šale, himbenost, nevjeru i vjerolomstvo. Nema tu stida, čednosti, ozbiljnosti ni ikakva osjećaja čovječnosti; dapače, sve je puno svakojakih opačina."⁷

Navedeni citat navodi na zaključke o niskim stručnim i moralnim kvalitetama trgovca onog vremena, ali i o odsustvu obrazovnih ustanova koje bi obrazovale buduće trgovce. Naime, tadašnja sveučilišta nisu davala potrebna teorijska i praktična znanja iz oblasti trgovine, već pretežno znanja iz prava, tehnologije i filozofije. U uvjetima nepostojanja pisanih radova o trgovini, potrebna znanja stjecala su se isključivo iz vlastitog iskustva. Zato je svaki rad koji se odnosio na pitanje trgovine bio potrebit, o čemu svjedoči i činjenica da je rukopis Kotruljevićevog spisa kružio punih 115 godina nakon što je napisan. Svjestan upotrebe takvog priručnika, Kotruljević je mogao napisati kako je njegova knjiga pionirsko djelo o znanosti i vještini trgovanja u gospodarskoj povijesti.⁸ Ovo, međutim, nije točno jer su prije Kotruljevića o trgovini pisali arapski

---

koji su me na razne načine privlačili čas na jednu, čas na drugu stranu. U prilog pisanja na latinskom jeziku padalo mi je na um da je latinski jezik mnogo dostojniji od pučkog i da se njime može mnogo dostojnije razložiti ono što u spomenutu raspravu ulazi, pa bi takvo djelo ispalo mnogo dostojnije. U prilog pisanja na pučkom talijanskom jeziku bila je misao da pišem djelo u korist trgovaca, a oni su ponajčešće nevjšti latinskom jeziku ili ga uopće ne znaju, što nije znak nesposobnosti, već posljedica lošeg običaja slaba odgoja. Zato mi se učinilo da je nužno pisati onim jezikom koji je više proširen i koji trgovci bolje razumiju, jer je u njihovu korist djelo i namijenjeno. Samo iz tog razloga odstupio sam od svoje prvotne odluke da pišem latinskim jezikom i napokon sam se odlučio za talijanski pučki jezik. Za ispriku mi služi što to radim - kako je rečeno - zbog koristi trgovaca, makar djelo i ne, bilo tako dostojno da sam ga napisao na latinskom jeziku, i u želji da ovo djelo korisno posluži ne samo trgovcima iz ovog stoljeća, nego i potomcima do kojih će ono slučajno doći." R. Radičević i Ž. Muljačić: "Beno Kotruljević", JAZU, Zagreb, 1985, str. 126.

7 Po. cit. str. 125.

8 "Premda o ovoj uvedenoj djelatnosti čak ni u naše doba ne postoji nikakva nauka, ipak se iz stalna obavljanja te vještine mogu vidjeti neki uzusi, praksa i običaji. Ta je vještina takve naravi da bi, po našem mišljenju, premašila svaku drugu kad je, oni koji se njome bave, ne bi kvarili. Zato bi se mogli naći mnogi razlozi i primjeri. I ja bih šutke prešao

pisci Abul Fadil Gafar ben Ali ad Dimiski negdje u IX. - XII.stoljeću, zatim Francesco Balducci Pegolotti između 1335. i 1343. te Giovanni da Uzzamo 1442. Pišući svoju raspravu o trgovini, Kotruljević se prvenstveno oslanjao na stavove sv. Tome Akvinskog izložene u "Summa theologiae" (poglavitno poglavlje 77. "O prijevari pri kupoprodaju" i poglavlje 78. "O lihvi") kao i na mišljenja sv. Augustina odnosno Aristotela.

Već na samom početku svog spisa, Kotruljević je dao objašnjenje trgovine. Prvo je razlučio pojam "roba" (mercantia) od pojma "trgovine" (mercatura). Roba je predmet kupnje i prodaje, dok je trgovina poslovanje trgovačkom robom koje se vodi između zakonski sposobnih i ovlaštenih osoba radi podmirenja ljudskih potreba u svrhu zarade.

Trgovina je nastala porastom pučanstva, ali i pojedinačnih potreba, što je dovelo do podjele rada s jedne strane i razmjene dobara s druge strane. Razmjena se obavljala bez novca što je imalo niz nedostataka, počev od kvalitativne do kvantitativne nepodudarnosti potreba u razmjeni, do poteškoća oko utvrđivanja visine prometne vrijednosti razmijenjenih roba. Svi ovi nedostaci razriješili su se prihvatanjem novca kao općeg razmjenskog sredstva. Novac je tako nastao kao ishod objektivnih potreba prometnog procesa, dok je pojava trgovine najuže povezana za pojavu novca. Pojava trgovine značila je krupni civilizacijski i gospodarski pomak naprijed, jer je on omogućio napredak, ne samo pojedincima već i svim privrednim granama, državi kao cjelini, a tako i njenom suverenu.

U svojem razvoju razmjena je prošla kroz tri etape. U prvoj etapi roba se razmjenjivala za robu (R1 - R2), tzv. "vendere a baratto". U drugoj etapi roba se prodavala za gotovinu (R1 - N - R2), tzv. "vendere a contanti", dok se u trećoj etapi roba prodavala na kredit (R1 - N), tzv. "vendere a termine". Prodaji na kredit Kotruljević je dao opširno mjesto u VII. poglavlju svoje knjige. Do ovog oblika prodaje došlo je zbog oskudice novca. Kotruljević se nije slagao s onim kanonistima koji su osuđivali ovaj oblik prodaje smatrajući ga suprotnim religioznim normama. Bez postojanja kredita bio bi smanjen, ne samo obim trgovine, već i obim ukupne privredne aktivnosti. Bez kredita bi trpjeli, ne samo javni, već i privatni interesi. Postojanje kredita omogućavalo je da se vrši prebijanje dugova uz istovremeno ubrzanje privrednog protoka čime se daje posao mnogim ljudima. Zanimljivo je napomenuti da je zbog nesigurnosti vremena u kojem je živio, Kotruljević ipak preferirao gotovinsku razmjenu, odnosno kratkoročne kredite u ograničenim iznosima. Dugoročne kredite do 18 mjeseci Kotruljević je smatrao kockanjem i pored pismenog ugovora sastavljenog kod bilježnika i pred svjedocima. Takvi se krediti mogu dati isključivo osobama od povjerenja, za razliku od nekih (vojnici, studenti) s kojima je najbolje ne ulaziti u kreditni odnos.

Vođenje trgovine pretpostavlja poznavanje trgovinskih pravila, tehnika i uzanci. Oni nisu sveobuhvatna, već se razlikuju kako od veličine kapitala tako i sposobnosti trgovaca. "... način vladanja je raznolik i ravna se po veličini imanja i glavnice koje netko posjeduje u datom trenutku. Na jedan se način mora vladati truli bogataš, na drugi

---

preko toga što nema pisanih pravila za ovu tako prirodnu, nužnu i korisnu vještinu da nisam uvidio, zahvaljujući praksi koju imam u tom poslu, i služeći se ponajviše onim što trgovci našeg doba običavaju svakodnevno raditi, da se ova praksa može izložiti u obliku znanosti. To je bio snažan razlog koji me je naveo da pišem po znanstvenom slijedu o trgovačkoj vještini, što možda nije učinio nijedan pisac od stvaranja svijeta do našeg doba." Op. cit. str. 129 - 130.

srednji bogataš, a na treći, pak, čovjek koji raspolaže malom glavnicom. Odatle slijedi da neki znaju i sposobni su upravljati s mnogo novca, a neki s malo. Stoga oni koji su bogati, i vode mnoge i velike poslove, moraju ići s umom na visoko i ispitivati uzvišene stvari. S pravom se stoga kaže: "Velika lađa, velika briga."⁹ U velikoj trgovini mora se imati osjećaj za predviđanje budućih događaja kao i za moguće rizike. Kotruljević se suprostavljao hazardnom špekuliranju pa zato preporučuje kako nikad ne treba cjelokupni kapital ulagati isključivo u jednu vrstu posla, već u nekoliko njih kako bi se rizik raspršio.¹⁰ On je isto tako osuđivao pretjerano poslovno slavloljublje smatrajući ga jednako štetnim kao i pretjeranu opreznost. Pri tom se, kao obrazloženjem, poslužio starom izrekom: "Tko sve želi dobiti, u pravilu sve gubi". Dubrovački trgovci, isticao je Kotruljević, pridržavali su se ovog pravila pa su i uživali gospodarski ugled, ali im zamjera što stečeni novac nisu ponovno uložili, već su ga trošili neproizvodno: u gradnju ljetnikovca, palača i javnih zdanja.¹¹ Pravilo raspršivanja poslova ne vrijedi za vlasnike sitnog kapitala (do 500 dukata). Oni trebaju kapital ulagati isključivo u jedan posao kojeg bi vodili samostalno bez partnera.

Kotruljević je dao doprinos teoriji trgovine određivši položajna mjerila za njen prostorni razmještaj. Trgovina, da bi bila uspješna, mora ispunjavati vrlo važne preduvjete:

- a) mjesto gdje se vodi trgovina mora biti na povoljnom položaju,
- b) navedeno mjesto mora biti gospodarski razvijeno i napučeno te povezano prometno s drugim mjestima kako bi bilo dostupno drugim trgovcima,
- c) mjesto u kojem se trguje mora pružiti potrebnu sigurnost i pravnu zaštitu trgovcima te omogućiti im pravo i slobodu rada i trgovačkog poslovanja.

Ukratko, mjesto na kojem se vodi trgovina pored geografskih, gospodarskih i demografskih čimbenika, mora zadovoljiti i one institucionalne naravi. Ovim mjerilima, zadanim u 15. stoljeću, nema se ničeg bitnog dodati ni pet stoljeća kasnije.

9 Op. cit. 147.

10 "Ja sam na pr. bogati veletrgovac u Firenzi i udružim se s Altovitima koji vode u Mlecima. Uložim dvije tisuće svog novca u tu kompaniju, te dobivam četvrtinu dobitka, a kad dođe vrijeme da se dijeli kapital, složni smo da se postupa kako se dogovori većina. Ulazim u drugu kompaniju, u Rimu, s ulogom od tisuću dukata, a u jednu svilarSKU radionicu također s tisuću dukata. Osim toga, razmijemo sa svojim imanjem, zadržavam za vlastite poslove šest tisuća dukata s kojima trgujem u svoje ime i ulažem u robu koja mi se određenog dana čini zgodnijom. I tako, imajući ulog na mnogim mjestima i radeći uredno i solidno, ne mogu da ne uspijem, jer dobiti na jednoj strani nadoknađuju eventualne gubitke na drugoj strani." Op. cit. str. 148.

11 Za takvo poslovanje veoma su sposobni naši Dubrovčani, pa bih ih na ovom mjestu lasno pohvalio kad ne bi mislio da će mi to kritičari prigovoriti i pripisati ljubavi prema domovini. Pohvalio bih ih, jer je roba s kojom rade, kao srebro, zlato, olovo, vosak, grimiz, koža i sl. zgodna za rukovanje, a također zbog snalazljiva duha koji posjeduju, kad ne bi grijehili; jer čim im glavnica počne rasti, odmah počinju graditi i prevrću kamenje praveći vrtove, vinograde i drugo, ali više izvan grada negoli unutra, tako da su sagradili, što je vrlo lijepo i krasno, palače koje je divota gledati. Njima moram reći sa sv. Pavlom: "U svemu vas hvalim, ali u ovom pak ne." Op. cit. str. 149.

Kotruljević je bio među prvima u ekonomskoj literaturi koji je pisao o mjenici kao platežnom sredstvu. Istina, on nije dao objašnjenje mjenice, ali je istakao sve njene gospodarski pozitivne odlike. Suprotstavljao se stavovima koji su mjenicu smatrali nedopuštenom pojavom, ističući da je ona dala poticaj širenju trgovine, posebice one na veliko. Mjenica je omogućila smanjenje trgovačkog rizika pa se zato Kotruljević zalagao za slobodu mjeničkog poslovanja.

Najpoznatije poglavlje Kotruljevićeve knjige je ono trinaesto - "Kako treba uredno voditi trgovačke knjige" (Dell' ordine di tenere le scritture mercaltimente). Ono je donijelo Kotruljeviću slavu tvorca dvojnog knjigovodstva što mu, međutim, ne priznaju svi autori. Većina njih smatra Luka Pacioli, koji ga je izložio u svom radu "Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita", tiskanom u Veneciji 1494., pionirom dvojnog knjigovodstva. Nisu toga mišljenja mnogi uvaženi stručnjaci poput Vitoria Alfierija (1891.), Carla Petera Kheila (1908.) i Šimuna Babića (1958.) koji su smatrali da je Kotruljević prvi u ekonomskoj literaturi razradio suštinu dvojnog knjigovodstva. Dvojno knjigovodstvo mora voditi svaki trgovac ako želi imati pregled nad stanjem i tijekom svojih poslova. Svaki trgovac treba voditi tri vrste knjiga: a) glavnu knjigu (quaderno), b) dnevnik (giornale) i c) podsjetnik (memorial). U glavnoj knjizi se nalazi pregled svih računa, dok se u dnevniku nalazi popis svih predmeta kao i ukupni kapital. U podsjetnik se unose sve bitne dnevne poslovne obavijesti. Podaci se iz memorijala unose u dnevnik, a zatim u glavnu knjigu. Početkom svake godine moraju se sravniti sve pozicije dnevnika s glavnom knjigom i izvoditi završni račun, dok se dobiti i gubici prenose na račun pojedinog trgovca. Knjigovodstvo mora biti točno i ažurno, a treba ga voditi trgovac osobno ili mlada osoba vična tom poslu. Bez urednog knjigovodstva, smatrao je Kotruljević, nema uspješne trgovine niti dobrog trgovca.

Kotruljević se također pozabavio i problematikom osiguranja. Zanimljivo je napomenuti da ovo poglavlje brojni Kotruljevićevi analitičari nisu posebno isticali, iako je ono, po našem mišljenju, vrijedno isticanja. Dva su temeljna razloga zašto je osiguranje korisno. Ono, prvo, neposredno doprinosi razvoju trgovine smanjenjem rizika poslovanja, a posredno doprinosi razvoju pratećih privrednih djelatnosti i državnom fiskusu. Drugo, ono omogućava raspodjeljivanje rizika na veći broj trgovaca uslijed čega se opasnost od bankrota uveliko smanjuje. Drugi dio Kotruljevićeve knjige, posvećen religioznom životu trgovca, izaziva manje pozornosti od prvog dijela. Izuzetak čini njegovo četvrto poglavlje u kojem se raščlanjuju brojne ekonomske kategorije koje su bile predmetom razmatranja kanonista i skolastika onog vremena. Radi se o pitanju lihve, kamate, cijena, kredita i trgovine uopće. Iako se često pozivao na sv. Tomu Akvinskog, koji mu je bio vrhovni autoritet, u nizu pitanja se razlikovao od njega. To ukazuje na procjep u kojem se Kotruljević našao - između normativizma skolastika i kanonista s jedne strane, i trgovačkog pragmatizma s druge. Kotruljević dijeli mišljenje sv. Tome Akvinskog glede pitanja smije li se prodati nešto skuplje nego što vrijedi. Takav čin nije dopušten jer se time narušava načelo pravedne jednakosti u razmjeni u kojoj oba partnera polučuju jednaku korist. Izuzetak je slučaj velike nužde kada se od tog načela može odstupiti, ali odstupanje ne smije biti veće od polovine pravične vrijednosti.¹² Isto tako, poput sv. Tome Akvinskog smatra se da prodaja nije ispravna

12 Pogledati: sv. Toma Akvinski: "Summa Theologise", 77. glava, članak1: "Smije li netko prodavati nešto skuplje nego što vrijedi?"

ako prodana roba ima svojih mana ili skrivenih kvaliteta.¹³ Prodavač ne mora ukazivati na vidljive nedostatke svoje robe, posebice ako je na tržištu više trgovaca s istom robom. Ako je mana robe skrivena, a prodavač robe je ne obznani, onda je takva prodaja nedopuštena i prijevarna pa je prodavač dužan nadoknaditi štetu.¹⁴ Potrebno je istaći da je Kotruljević kategorički bio protiv monopolističkog dogovaranja cijena smatrajući ih nedozvoljenim.¹⁵ Kotruljević se, isto kao i skolastici, protivio lihvarstvu. Pod lihvom je poimao novčanu dobit ostvarenu davanjem novca na zajam pri čemu je postojala namjera da se ova dobit poluči. Isticao je, međutim, potrebu razlikovanja lihvarstva od posuđivanja novca uz kamatu. Kamata za razliku od lihve predstavlja naknadu štete zajmodavcu koju je ovaj pretrpio davanjem novca na zajam. Protivio se svakom neplodnom pozajmljivanju novca, ali ne i onom namijenjenom u plodne svrhe. Isto tako, smatrao je dopuštenim posuđivanje novca uz plaćanje kamata ako se radi o podmirivanju potreba, i to od onih koji se tim poslom bave.

Kotruljevićevo djelo ukazuje na elemente početne faze kapitalizma koju karakterizira vodeća uloga trgovačkog kapitala. Trgovci su se u to vrijeme javljali kao kreditori sitnih proizvođača potrebnim sirovinama koji su ih prerađivali i predavali gotove proizvode tim istim trgovcima. Tu se još nije radilo o proizvodnji manufakturnog tipa koja će se pojaviti u 18. stoljeću, već o običnoj prostoj suradnji mnoštva sitnih proizvođača. Trgovci su se u ovoj fazi javljali ne samo kao nosioci prometne činidbe, već i kao organizatori proizvodnje i poduzetnici. Kotruljević je odobravao kreditiranje sitnih proizvođača, kao i ostvarenu dobit, budući da je ista bila plod poštenih namjera i ostvarena pravednim cijenama. Pojam pravedne cijene, međutim, kod Kotruljića nije precizno objašnjen, kao što je na pr. slučaj s pojmovima trgovine ili lihve. Pravedna cijena, smatrao je Kotruljević, treba pokriti troškove uračunavajući najamninu i ravnomjerno uloženi kapital, zatim rizik i pravednu dobit.¹⁶

Kotruljević je također portretirao i lik trgovca koji bi svima trebao biti uzorom. Idealni trgovac, kako ga oslikava Kotruljević, posjeduje sve najpozitivnije vrline što ih čovjek uopće može imati. Mora biti skroman, ozbiljan i povrh svega umjeren. Umjerenost u svemu, u jelu, u piću, u privatnom životu, ne gubiti vrijeme u porocima kao što su kocka, zabava i rasipanje novca, biti moralan, pobožan i milosrdan - samo su neke karakteristike savršenog trgovca. Da bi bio u poslu uspješan, mora imati urođenu sposobnost, široko znanje i potrebnu razboritost. Ove se osobine stiču obrazovanjem, pismenošću, poznavanjem prirode, geografije, povijesti, zakonodavstva, uredbi i običaja

13 Pogledati: sv. Toma Akvinski: "Summa Theologiae", 77. glava, članak 2: "Da li prodaja postaje nepravednom i nedopuštenom ako prodana stvar ima neku manu?"

14 Pogledati: sv. Toma Akvinski: "Summa Theologiae", 77. glava, članak 3: "Smije li netko prodavati nešto skuplje nego što vrijedi?"

15 "Što da reknemo o trgovcima koji se dogovore da prodaju robu po jednoj cijeni ili da jedan od njih prodaje robu za sve. Držim da se radi o nedopuštenom ugovoru. Slično tome, ako netko postigne da samo on i nitko drugi smije prodavati u gradu, treba mu sva dobra zaplijeniti i njega iz grada otjerati, a na sličan način treba kazniti i one koji uvide takav zakon. Njima treba zaplijeniti cijelo imanje." Op. cit. str. 184.

16 Ovdje postoje svi ovi uvjeti: vlastita radinost, prosuđivanje, kupnja na veliko i prodaja na malo, mogu izgubiti, ali i dobiti, postoji rizik i treba truda da se novac utjera, zatim troškovi uskladištavanja, plaće momaka, moje zalaganje... te iznad svega dobra i nepokvarena namjera. Ako u ovom slučaju ne nadmašuju pravednu i prikladnu cijenu, držim da je dobitak pravedan." Op. cit. str. 180.

različitih naroda. Trgovac mora biti u određenoj mjeri lukav jer su brojni ljudi koji ga žele prevariti. On isto mora biti svjetski čovjek, izdržljiv i zdrav, staložen, darežljiv po potrebi, i biti spreman dobročinstvo odmah vratiti dobročinstvom. Stekavši bogatstvo i društveni ugled, trgovac mora biti i društveni dobročinitelj pomažući crkve, samostane, bolnice i druge javne ustanove. Idealan trgovac mora biti savršen, ne samo u svojoj struci, već i u privatnom životu, što Kotruljević potanko razmatra u četvrtom poglavlju svoje knjige. On mora biti dobar i pošten supružnik, dobar, ali i strog roditelj te živjeti za svoju obitelj. Smisao njegovog života i rada nije puko gomilanje novca već obitelj, žena, djeca, kuća, osobno obrazovanje. Trgovac u privatnom životu mora imati ista obilježja kao i u poslovnom - skromnost, umjerenost, marljivost, poštenje, odmjereno, pristojnost, prilježnost. Iste ili slične karakteristike treba imati trgovčeva supruga.

Kotruljević je smatrao da trgovac tijekom svog poslovanja svake sedme godine treba napraviti prekid kako bi se odmorio i preispitao svoj rad. Isto je tako smatrao da se trgovac u svojim pedesetim godinama treba povući iz aktivnog poslovnog života, posao prepustiti mladima i posvetiti se poslima koji mu omogućavaju duševno i tjelesno spokojstvo.¹⁷

ZAKLJUČAK

Beno Kotruljević je značajno ime u povijesti ekonomske misli zbog svoje pionirske uloge u razvoju merkantilističke doktrine. U hrvatskoj ekonomskoj misli, pored Jurja Križanića, njemu pripada najuglednije i vodeće mjesto. Za razliku od Križanića, koji je djelovao dva stoljeća kasnije, u vrijeme razvijenog merkantilizma, Kotruljević je djelovao u vrijeme njegovog nastanka. Dok Križanić nije morao dokazivati važnost trgovine, Kotruljević je cijeli spis posvetio toj temi. U velikoj mjeri, na suzdržane stavove trgovine, utjecali su skolastici i kanonisti. Kotruljević je nije mogao otvoreno suprotstaviti takvim stavovima pa zato njegov savršeni trgovac nije savršen samo s gledišta struke, već i s gledišta religiozne dogme. Dijelom se tako može objasniti zašto je toliko prostora Kotruljević posvetio religioznom životu trgovca. Naime, osoba koja strogo poštuje religiozne norme, ne može se baviti zanimanjem koje je neprihvatljivo glede vjere. Zato Kotruljević ističe da je trgovina ne samo potrebno, već povrh svega časno zanimanje, pozivajući se pri tome na najviše uglednike svog vremena. Ovo ukazuje da je Kotruljević bio, ne samo veoma obrazovan poslovni čovjek, već i odlični poznavalac teologije i klasične filozofije koji se jednakom lakoćom pozivao na sv. Tomu Akvinskog kao i na Aristotela. Pojedini dijelovi njegovog spisa pokazuju da je Kotruljević bio svjestan društveno-ekonomskih promjena koje su obilježavale konac srednjeg i početak novog vijeka, što ga je i ponukalo da odstupa od nekih postavki kanonističkog učenja. Po svom sadržaju ova odstupanja nisu revolucionarna. Čak mu je i metoda vrlo bliska kanonističkoj.

17 "Kad stigneš na svršetak, da se možeš odmarati raspoložiti svojom kućom u korist djece, ako je imaš, jer ćeš umrijeti... Izaberi za sebe jedan ljetnikovac i odmaraj se u njemu. Uzmi kapelana da možeš slušati misu, moli i preporučuj se Bogu. Čitaj neprestano Sveto pismo, ne vraćaj se više u grad, ne misli na nj i ne očekuj gradske vijesti. Razmišljaj o raju i životu vječnom. Ne budi nikada bez posla. Radi nešto. Provodi život u tišini i u duševnom i tjelesnom miru." Op. cit. 230.

Kotruljevićev doprinos ekonomskoj misli je višestruk. U prvom redu treba istaći njegovu raščlambu razvoja razmjene i pojave novca kojoj se teško nešto bitnije može i danas pridodati. Tome treba dodati i njegov doprinos raščlambi i promičbi dvojnog knjigovodstva zbog čega je uvršten u sve povijesti ekonomske misli, odnosno računovodstva. Kotruljević je također dao i prikaz propisa platnog prometa, posebice mjenice. Isto tako je ukazao na značaj osiguranja kao važne pretpostavke razvoja trgovine. Nesumljivo značajna je njegova raščlamba međugradske povezanosti trgovine i drugih privrednih grana. Kotruljević je, pored ostalog, dao i teorijske doprinose pitanjima kamate, pravedne cijene, kredita i trgovine. Svojim stavovima, glede navedenih kategorija, on je učinio pomak u odnosu na stavove kanonista i skolastika.

Kotruljevićevo djelo, međutim, nema samo ekonomski karakter. Ono istovremeno odlikava i vrijeme u kojem je on živio, kao i njegov odnos prema gradu u kojem je proveo veći dio svog života. Citajući njegov rad, može se dobiti jasna slika, kako o gospodarskom tako i socijalnom životu Dubrovačke Republike, posebice o društvenoj ljestvici vrijednosti i prednosti tijekom 15. stoljeća.

Literatura

1. Alfier D.: "Ekonomske misli starog Dubrovnika", u zborniku "Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije", Informator, Zagreb, 1984.
2. Babić Š.: "Djelo i život Bene Kotruljevića", Knjigovođa, Zagreb, 1957/7-8.
3. "Della mercatura et del mercante perfetto", reprint izdanje Liber Croaticus, Zagreb, 1975., pogovor dr. A. Runjić
4. Enciklopedija Jugoslavije, Leksikografski zavod, Zagreb, natuknica "Dubrovnik"
5. Foretić V.: "Povijest Dubrovnika", Zagreb, 1980.
6. Pejić L.: "Jugoslavenski merkantilisti", Beograd, 1988.
7. Radićević R. i Muljačić Ž.: "Beno Kotruljević o trgovini i savršenom trgovcu", JAZU, Zagreb, 1985.
8. Rolle E.: "Povijest ekonomske misli", Zagreb, 1956
9. J.A. Schumpeter: "Povijest ekonomske analize", prijevod, Zagreb, 1975.
10. Stipetić V.: "Razvoj ekonomske misli u starom Dubrovniku", Zbornik radova FTVT, 1975.
11. Zebić M.: "Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića i njegov spis "O trgovini i savršenom trgovcu", Titograd, 1963.

Dr. Svetislav Polovina

BENKO KOTRULJIĆ - FOUNDER OF CROATIAN ECONOMIC THOUGHT

Summary

Benko Kotruljic, a wealthy Dubrovnik merchant dating back to the first half of the 15th century, was the founder of Croatian economic thought and one of the early mercantile pioneers. Alongside Jurja Krizanica, he is the most important name in Croatian economic literature. Attempting to portray the importance of trade as an economic activity, he described the use of trade in his age and gave his own opinion regarding certain essential questions connected to trade. Compared to the earlier canonistic-scholastic economic thought, he was able to achieve theoretical advances in the problems of trade, interest, loans and prices. Even though his work "Trade and the Perfect Tradesman" has been researched quite often, it is still possible to discover new contributions within its pages. This work endeavours to reveal a new understanding of this well-known citizen of Dubrovnik.

Key words: *mercantilism, perfect trade, perfect trader, duplicate accountancy, insurance, justified price, justified gain*